

KSZTAŁTOWANIE ŚRODOWISKA ROLNICZEGO NA OBSZARACH URZEŹBIONYCH W POLSCE, NA TLE WZORCÓW UNIJNYCH

Franciszek Woch

Zakład Gleboznawstwa Erozji i Ochrony Gruntów
Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa w Puławach, ul. Czartoryskich 8, 24-100 Puławy
e-mail: franciszek.woch@iung.pulawy.pl

Streszczenie. W pracy przeanalizowano działania na rzecz rozwoju obszarów wiejskich i kształtowania środowiska, stosowane w Polsce i innych krajach Unii Europejskiej. W wyniku tych analiz ustalono, że podstawowym procesem kształtującym środowisko rolnicze i obszary wiejskie w Polsce jest scalanie gruntów, natomiast w krajach Unii kompleksowy rozwój tych obszarów na bazie scalania gruntów. Prowadzony dotychczas w Polsce proces scalania gruntów oddziałuje negatywnie na środowisko rolnicze. By nie powodować niekorzystnego wpływu koniecznym jest równoczesne prowadzenie innych prac, wpływających pozytywnie na środowisko, jak melioracje przeciwerozyjne, zalesianie gruntów, tworzenie terenów ekologicznych czy rekultywację terenu.

Słowa kluczowe: kształtowanie środowiska, scalanie gruntów, urzędzenia rolne

WSTĘP

Społeczno-gospodarczy rozwój kraju oraz przystąpienie Polski do struktur Unii Europejskiej powodują wzrost zainteresowania przebudową struktury przestrzennej terenów wiejskich. Obecnie jest ona dokonywana poprzez scalanie gruntów, a powinna być realizowana kompleksowo, tj. w ramach kompleksowego scalania gruntów lub kompleksowego urządzania (rozwoju) obszarów wiejskich.

Podstawowym celem prac urzędzeniowych jest poprawa warunków pracy i życia ludności wiejskiej w ścisłym powiązaniu z ochroną środowiska oraz zmniejszenie dysproporcji w rozwoju obszarów wiejskich Polski i większości krajów Unii Europejskiej.

Prace urzędzeniowe o charakterze kompleksowym w krajach Unii Europejskiej rozpoczęto już w latach siedemdziesiątych i proces przebudowy wsi w wielu z nich dobiega końca [5,7,11,12]. W Polsce ze względu na brak unormowań prawnych, organizacyjnych i zasad finansowania kompleksowe urządzanie obszarów wiejskich jest realizowane tylko na skalę pilotażowo-wdrożeniową.

Celem pracy jest analiza metod i zakresu kształtowania środowiska rolniczego oraz jego skutków ekologicznych na obszarach wiejskich charakteryzujących się zróżnicowanym urzeźbieniem terenu – w Polsce i w innych krajach Unii Europejskiej.

ZAKRES OPRACOWANIA

Zakres opracowania obejmie zdefiniowanie podstawowych używanych pojęć, ustalenie zakresu prac w procesie rozwoju obszarów wiejskich i kształtowania środowiska na terenach urzeźbionych, w tym przedsięwzięć ochronnych – przeciwoerozyjnych, porównanie metody postępowania na rzecz rozwoju obszarów wiejskich i kształtowania środowiska stosowanej w Polsce i innych krajach zrzeszonych w Unii Europejskiej oraz ustalenie skutków ekologicznych.

METODA BADAŃ

Badania rozpoczęto od jednoznacznego zdefiniowania używanych pojęć. Kształtowanie środowiska nie jest jednoznacznie definiowane. W nomenklaturze tej problematyki używane są też inne pojęcia, częściej stosowane, a podobnie definiowane, jak urządzanie obszarów wiejskich, scalanie gruntów, czy szerokie (kompleksowe) scalanie gruntów. W tych procesach dokonuje się kształtowanie środowiska rolniczego, czy szerzej pojętego środowiska wiejskiego.

Ustalony zakres prac prowadzonych w Polsce i innych krajach Unii Europejskiej, jak też proponowanych w naszym kraju do realizacji jest wynikiem kilkunastoletnich badań prowadzonych w IUNG w Puławach. Dokonano go na podstawie analizy zakresów prac prowadzonych głównie w Niemczech (Bawarii) i Holandii oraz szczegółowych badań na obszarze wybranych gmin: Wąwolnica, Mircze i Stężycza w woj. lubelskim oraz gmina Koronowo w woj. kujawsko-pomorskim.

Porównanie metod postępowania na rzecz rozwoju obszarów wiejskich i kształtowania środowiska dokonano przez analizę metod powszechnie stosowanych w Polsce i powyższych krajach w ramach wieloletniej wymiany doświadczeń.

Ocenę skutków ekologicznych tych przedsięwzięć dokonano symulacyjnie. Opracowane projekty ogólne szerokiego scalania gruntów poddano ocenie w sposób następujący. Zakres każdego przedsięwzięcia ustalono przez pomiary liniowe lub powierzchniowe drogą planimetrowania, a ich oddziaływanie na środowisko ustalono na podstawie dość bogatej literatury. Szczególną uwagę zwrócono na przedsięwzięcia istotnie oddziałujące ograniczająco na procesy erozji gleb.

WYNIKI BADAŃ

Ustalenie podstawowych definicji

Kształtowanie środowiska rolniczego (obszarów wiejskich) jest to nadawanie czynnikom środowiska rolniczego określonego kształtu – ich modelowanie. Jest dokonywane głównie w procesie urządzeniowym obszarów wiejskich, którego bazą są scalenia gruntów.

Z analiz wynika, że w Polsce pojęciem **scalenia gruntów** posługujemy się przy określaniu zabiegu zbliżonego do tradycyjnej komasacji, tj. likwidującego uciążliwą szachownicę gruntów i inne niedogodności związane z wykorzystaniem przestrzeni rolniczej.

Kompleksowe scalenie gruntów jest rozszerzeniem tradycyjnych scaleń gruntów o zagadnienia utwardzania niektórych dróg, transformację użytków – głównie korektę granicy rolno-leśnej, korektę terenów pod budownictwo, itp. Taki zakres prac w procesie scaliowym odpowiada zapotrzebowaniu społecznemu, stąd stosowany jest coraz powszechniej.

Urządzenia rolne są pojęciem znacznie szerszym. Oprócz prac scaliowych obejmują takie zabiegi jak: utwardzanie dróg, melioracje wodne, korektę granicy rolno-leśnej, wodociągowanie, kanalizowanie, telefonizowanie, gazyfikowanie gospodarstw, itp. W Polsce są realizowane na skalę pilotażową, natomiast w krajach Europy Zachodniej (głównie w Austrii, Niemczech, Szwajcarii) są prowadzone od kilkudziesięciu lat w oparciu o ustawowe unormowania prawne.

Ocena potrzeb urządzania obszarów wiejskich z uwzględnieniem kształtowania środowiska rolniczego

Ocenę zapotrzebowania na prace urządzeniowe kształtujące środowisko wiejskie zawiera tabela 1. Wynika z niej, że potrzeby prac niezbędnych dla uzyskania pełnego rozwoju obszarów wiejskich są duże. Największe potrzeby dotyczą oczyszczania ścieków (ścieki w 55-95% nie są oczyszczane), wodociągowania (25-50% gospodarstw), utwardzania i budowy dróg gminnych i rolniczych (od 29,4-67,8%), scalania gruntów (35,2-91,4% powierzchni użytków rolnych) oraz zmiany sposobu użytkowania gruntów (1,3-3,7% powierzchni ogólnej), melioracji wodnych (4,1-18,9% powierzchni) i przeciwoerozyjnych (od 2,6% powierzchni gruntów na obszarach słabo urzeźbionych do 14,7% powierzchni na obszarach silnie urzeźbionych).

Porównując zakres potrzeb w gminie Koronowo w woj. kujawsko-pomorskim z potrzebami gmin Lubelszczyzny widać wyraźnie, że te ostatnie są bardziej zapóźnione w rozwoju. Dotyczy to szczególnie potrzeb w zakresie scalania gruntów, wodociągowania gospodarstw, oczyszczania ścieków oraz utwardzania dróg osiedlowych i rolniczych.

Tabela 1. Zakres prac niezbędny do pełnego rozwoju obszaru badanych gmin
Table 1. Scope of necessary work – elements of comprehensive arrangement of chosen communes

Rodzaj prac – Kind of work	Potrzeby w badanych gminach							
	Range of needs in communes under study							
	Wąwolnica		Mircze		Stężycza		Koronowo	
		%	%	%	%	%	%	
Scalanie gruntów Land consolidation (ha)	5402	86,5	8160	35,2	10678	91,4	6500	25,0*
Utwardzanie dróg osied- lowych i rolniczych Hardening of village and agricultural roads (km)	168,3	67,8	350,0	38,0	120,4	34,5	300,0	29,4
Zmiana użytkowania gruntów, gł. zalesienie Transformation in utilization of land (ha)	232,3	3,7	350,0	1,5	292,1	2,5	140,0	1,3
Melioracje wodne Hydromeliorations (ha)	360	5,8	4390	18,9	450	3,9	1669	4,1
Melioracje przeciwoerozyjne Antierosion meliorations (ha)	920,6	14,7	610	2,6	432	3,7	4710	11,4
Wodociągowanie gospodarstw (szt) Running water for farms (unit)	350	25,0	1000	50,3	450	45,0	590	35,0
Oczyszczanie ścieków Sewage treatment		95,0		90,0		95,0		55,0
Budowa wysypisk Construction of dumping grounds		100,0		30,0		0,0		30,0
Telefonizacja gospodarstw (szt) Telephones for farms (unit)	150	20,0	250	14,5	450	55,0	150	20,0
Gazyfikacja przewodowa gospodarstw (szt) Gas for farms (unit)	150	20,0	1000	100,0	650	80,0	350	46,5

* – potrzeby scalania gruntów nie wynikały z niekorzystnego rozłogu, lecz przewidywanej prywatyzacji gruntów państwowych – the need for land consolidation did not result from incorrect land repartition, but from foreseen privatisation of the public grounds.

Porównanie zakresów prac kształtujących środowisko

Wyniki badań nad porównaniem zakresów prac kształtujących środowisko rolnicze zawiera tabela 2. Wynika z niej, że zakres prac powszechnie stosowanych w Polsce kształtujących środowisko rolnicze jest bardzo wąski, gdyż dotychczas prowadzone są tylko prace scaleniowe. Inne elementy są pomijane lub realizowane oddzielnie, zaś w porównywanych krajach Unii Europejskiej – kompleksowo w procesie kompleksowego urządzania. Powoduje to brak koordynacji czasowej i przestrzennej wykonywanych zadań, podraża koszty jednostkowe, a w efekcie uniemożliwia kompleksowe kształtowanie środowiska rolniczego-wiejskiego.

W Polsce na obszarach o dużym zróżnicowaniu środowiska przyrodniczego zamiast klasycznego scalania gruntów proponowane jest rozszerzone – kompleksowe scalanie gruntów. Pozwoli to na wyeliminowanie powyższych niedoskonałości.

By realizować kompleksowo przemiany strukturalne na obszarach wiejskich należy pokonać trzy grupy barier:

- finansowa – bardzo wysokie koszty jednostkowe i duże zakresy zadań do wykonania; koniecznym jest pozyskiwanie przez wiele lat dużych środków finansowych.
- prawna – kształtowanie przestrzeni wiejskiej jest obecnie normowane ustawą o scalaniu gruntów [9] i ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym [8], które nie są spójne merytorycznie. Obecne przepisy prawne nie przewidują też gromadzenia i wydatkowania środków finansowych na zadania realizowane w sposób kompleksowy, co jest konieczne dla racjonalnego kształtowania środowiska rolniczego. Uwzględniając powyższe, jako docelowe niezbędne jest, aby w miejsce dotychczasowej ustawy o scalaniu gruntów zagadnienia rozwoju regulowała ustawa o rozwoju (urządzaniu) obszarów wiejskich. Takie unormowania posiadają inne kraje Unii Europejskiej.
- organizacyjna – braku biur projektowych i wykonawczych kompleksowego rozwoju obszarów wiejskich. W miejsce dotychczasowych wojewódzkich biur geodezji i terenów rolnych należałoby powołać znacznie wzmocnione kadrowo i finansowo biura rozwoju obszarów wiejskich.

Tabela 2. Zakresy prac wykonywanych w procesie scalania gruntów, kompleksowego scalania gruntów oraz kompleksowego zarządzania obszaru

Table 2. Comparison of work performed in land consolidation, comprehensive land consolidation, and comprehensive land management

Lp. No.	Zakresu prac – Specification of work	Scalanie gruntów Land consoli- dation	Kompleksowe scalanie gruntów Complex land conso- lidation	Kompleksowe urządza- nie obszaru Complex land managment
1	Scalanie gruntów – Land consolidation	++	++	++
2	Rozmieszczenie dróg rolniczych Arrangement of agricultural roads	++	++	++
3	Utwardzanie dróg osiedlowych i rolniczych Village and agricultural roads hardening		0	++
4	Zmiana użytkowania gruntów z dostosowaniem do istniejących warunków naturalnych Transformations of land use with adaptation to natural conditions		++	++
5	Melioracje wodne z rekonstrukcją luster wody Hydromeliorations with reconstruction of water level		0	++
6	Melioracje przeciwoerozyjne i rekultywacja terenów Antierosion meliorations and land reclamation	0	++	++
7	Rozmieszczenie terenów budowlanych Arrangement of construction land		++	++
8	Zaopatrzenie gospodarstw w wodę bieżącą Supply with running water			++
9	Kanalizacja i oczyszczanie ścieków Sewage system deployment and treatment			++
10	Utylizacja nieczystości stałych Utilization of solid wastes			++
11	Telefonizacja gospodarstw Development of telephone system			++
12	Gazyfikacja gospodarstw Development of gas supply system			++
13	Lokalny przemysł rolno-spożywczy Local agricultural-food industry			++
14	Turystyka i wypoczynek Tourism and Rest			++
15	Ochrona środowiska (przyrody) Environment protection		0	++
16	Renowacja zabytków Renovation of monuments			++

++ – przedsięwzięcia realizowane w pełnym zakresie, tasks fully executed in given process.

0 – przedsięwzięcia realizowane częściowo, tasks partially executed in given process.

Ocena wpływu scalania gruntów na środowisko

Analiza dokonanych scaleń pozwala stwierdzić (tab. 3), że prowadzony dotychczas w Polsce proces scaleniowy oddziałuje niekorzystnie na środowisko rolnicze, gdyż nie są uwzględniane prace poprawiające środowisko, głównie dotyczące zagadnień przeciwerozrywnych. Dotyczy to w szczególności terenów urzeźbionych i podatnych na procesy erozyjne. Dodać tu należy, że na terenach urzeźbionych – ze względu na duże trudności – prawie nie są wykonywane prace scaleniowe. Niezbędne są więc działania kompensujące niekorzystny wpływ scaleń w tym procesie, przewidziane w punktach 5-8, głównie zalesianie gruntów, zgodnie z Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 24 września 2002 r. [4].

Tabela 3. Określenie przewidywanego oddziaływania na środowisko analizowanych przedsięwzięć możliwych do realizacji w procesie scaleniowym o rozszerzonym zakresie (zgodnie z § 37 Instrukcji scaleniowej – [2])

Table 3. Estimation of the influence of elements of comprehensive land consolidation on the natural environment (according to § 37 of the Instruction of land consolidation – [2])

Lp. No.	Rodzaj przedsięwzięcia The sort on task	Wpływ na środowisko – Influence on the environment				
		bardzo korzystny very advanta- geous	korzystny advanta- geous	obojętny neutral	nieko- rzystny disadva- ntageous	bardzo nieko- rzystny very dis- advant- ageous
		1	2	3	4	5
1	Zwiększenie powierzchni działek Increasing the parcel areas			X	X	X
2	Zmiany w układzie komunikacyjnym Changes in the road system		X	X	X	
3	Zmiany granic wsi lub gmin Modification of village or commune border			X		
4	Ustalenie obszarów wyłączonych ze scalania Pointing out the areas excluded from land consolidation			X		
5	Zalesienie gruntów Land afforestation	XX	XX			
6	Tworzenie pasów wiatrochronnych Creating of wind – protecting areas		XX			

Tabela 3. cd. – Table 3. Cont.

		1	2	3	4	5
7	Tworzenie zabezpieczeń przeciwoerozyjnych Antierosion meliorations	XX	XX			
8	Utrzymanie i ochrona zadrzewień przeciwdziałających zjawiskom erozji Protection of antierosion afforestation	XX	XX			
9	Zmniejszenie w/w zadrzewień bądź wylesienie terenu Reduction of afforestation or deforestation				XX	XX
10	Korekta przebiegu istniejących kanałów i rowów melioracyjnych Correction of melioration ditches and sewers		X	X	X	
11	Rekultywacja gruntu zdewastowanego Recultivation Of devastated areas	XX	XX			
12	Realizacja ciągów pieszych i przejść Construction of pavements		XX	X		
13	Lokalizacja gruntów wielkoobszarowych Big area farms allocation				XX	X
14	Urządzanie dróg transportu rolnego Building of agricultural roads		X	X	X	
15	Lokalizacja terenów budowlanych Building areas allocation		X	X	X	
16	Lokalizacja terenów ekologicznych Ecological areas allocation	XX	XX			
17	Zadarnienie gruntu Green lands allocation	XX	XX			
18	Lokalizacja zbiorników wodnych Ponds and lakes allocation	XX	XX			

X – silne oddziaływanie danego czynnika na środowisko – high the influence of elements on the natural environment.

XX – bardzo silne oddziaływanie danego czynnika na środowisko – XX – very high the influence of elements on the natural environment.

WNIOSKI

1. W Polsce prace kształtujące środowisko rolnicze są prowadzone jednoczynnikowo – każdy jest realizowany odrębnie.
2. Powoduje to brak synchronizacji prowadzonych zadań oraz niekorzystne oddziaływanie niektórych z nich, jak scalania gruntów na środowisko rolnicze.
3. Mimo istniejących unormowań prawnych w Polsce nie stosowano dotychczas na szeroką skalę żadnych przedsięwzięć ograniczających procesy erozyjne.
4. Niezbędnym jest wprowadzenie mechanizmów (prawnych, organizacyjnych i finansowych) stosowanych w wielu krajach Unii Europejskiej, polegających na kompleksowości działań, w których uzyskuje się niższe koszty jednostkowe, eliminację występujących sprzeczności oraz pozytywny efekt ekologiczny.

PIŚMIENNICTWO

1. **Cymerman R.:** Ekologiczne uwarunkowania kształtowania obszarów wiejskich w pracach urzędnioworolnych. *Acta Academiae Ac Technicae Olstenensis. Geodesia et Ruris Regulatio*, 22, 9-17, 1993.
2. Instrukcja nr 1 Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej z dnia 24 marca 1983 r. o scalaniu gruntów.
3. **Jadczyzyn J.:** Ekologiczne i użytkowe następstwa scalania gruntów (na przykładzie obiektów Gorajce). Maszynopis pracy dokt. IUNG Puławy, 1995.
4. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 września 2002 r. w sprawie określenia rodzajów przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko oraz szczegółowych kryteriów związanych z kwalifikowaniem przedsięwzięć do sporządzenia raportu o oddziaływaniu na środowisko – Dz. U. Nr 179 z 2002 r., poz. 1490.
5. Rozwój obszarów wiejskich w projekcie pilotażowym Wąwolnica i Zarzeka, woj. lubelskie. Praca zbiorowa pod red. S. Kochańskiego. Publikacja w ramach projektu PHARE P9312-05-05 pt.: „Poprawa systemu scaleń gruntów w Polsce” WBGiTR Lublin, 1998.
6. Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa MRiGŻ. Warszawa, 1999.
7. **Strössner G.:** Rozwój wsi w Bawarii odpowiednikiem rozwoju w Polsce? *Prace Nauk. Polit. Warszawy., Geodezja*, 32, 11-17, 1993.
8. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 27 marca 2003 r. Dz. U. Nr 80 z 2003 r. poz. 717.
9. Ustawa z dnia 26 marca 1982 r. o scalaniu i wymianie gruntów – znowelizowana w 1989 r. i w latach późniejszych. Dz. U. nr 58 z 1989 r. poz. 349 oraz Dz. U. nr 178 z 2003 r. poz., 1749.
10. **Woch F.:** Optymalne parametry rozłogu gruntów gospodarstw rodzinnych dla wyżynnych terenów Polski. *Pam. Puł.*, 127, 2001.
11. **Woch F.:** Wytyczne do dokonywania oceny wpływu scaleń na środowisko (projekt). Maszynopis powielany, IUNG Puławy, 2004.
12. **Woch F., Jedut R., Banak E., Ćwik Cz., Golec S.:** Zakres i mechanizm urządzania przestrzeni wiejskiej. *Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego – Program w ramach grupy programowej „Restrukturyzacja rolnictwa i obszarów wiejskich”*, Maszynopis powiel., 2000.

AGRICULTURAL ENVIRONMENT MODELING IN HILLY RURAL AREAS OF POLAND VERSUS EUROPEAN STANDARDS

Franciszek Woch

Department of Soil Science Erosion and Land Conservation

Institute of Soil Science and Plant Cultivation

ul. Czarzoryskich 8, 24-100 Puławy

e-mail: franciszek.woch@iung.pulawy.pl

Abstract. The paper presents a comparison between Polish and European methods of environment modeling and rural areas development. The analysis shows that in Poland the fundamental process of land modeling is land consolidation, but in the EU – comprehensive land arrangement (basing on land consolidation). So far, land consolidation conducted in Poland has had an unfavourable influence on agricultural environment. To reverse this negative tendency for the future, it is important to include additional activities, such as land afforestation, antierosion meliorations, creation of ecological areas or land recultivation.

Key words: environment modeling, land consolidation, land arrangement